

פרידה לפני שילוח למחנה השמדה גטו לודז', 1942. צלם: מנדל גוטסמן. בארץ: בית מורחאן השואה, תשנ"ב

משואה
MASSUAH

פְּרִידָה
"לא נותר זמן לרגעים שוברי לב ביחד"
(שלמה ברזניץ, "שדות הזיכרון")
עצרת זיכרון לשואה ולגבורה

עצרת זיכרון לשואה ולגבורה

יום רביעי, כ"ו ניסן תשע"ו, 4 במאי 2016, בשעה 20:00
באמפיתיאטרון משואה, המכון הבינלאומי ללימודי השואה, תל-יצחק

דברים

יו"ר משואה, פרופ' יצחק קשתי
שר החינוך, ח"כ נפתלי בנט
סגן הרמטכ"ל, אלוף יאיר גולן

מעמד יזכור

יזכור - מנכ"ל משואה, איה בן נפתלי
קדיש בציבור, עו"ד עמוס האוזנר

הדלקת שש משואות הזיכרון

אברהמסון לידיה
יאונגר מגדי אסתר
דיאמנט נתן
וייס נתן
טייכהולץ דוד
טננבאום עליזה

משואת התקומה

אלוף (מיל") דורון אלמוג, יו"ר "עלה נגב - נחלת ערן"

תכנית אמנותית

הנחייה וקטעי קריאה, ששון גבאי
שירה, קרן פלס
מקהלת "בת-קול" בניצוחה של ענת מורג
בימוי, יהלי ברגמן

משואה
MASSUAH

מועצה אזורית
חוף השרון

"מנהל תרבות"
משרד התרבות והספורט

מדינת ישראל
משרד החינוך

משואה - המכון הבינלאומי ללימודי השואה

תל-יצחק 45805 טל: 09-7497222 פקס: 09-8997410 www.massuah.org.il

סיור מודרך בתערוכות
בין השעות 17:00-19:00
כניסת קהל לעצרת
עד השעה 19:20
לא תותר הכנסת נשק לאתר

עצרת הזיכרון הממלכתית לשואה ולגבורה

ערב יום השואה, תשע"ו

מכון משואה, תל-יצחק

הנושא המרכזי: "פרידה"

דוברים: יו"ר משואה/פרופ' יצחק קשתי

שר החינוך /ח"כ נפתלי בנט

סגן הרמטכ"ל/ האלוף יאיר גולן

קדיש: עו"ד עמוס האוזנר

מנחה: ששון גבאי

זמרת: קרן פלס

מקהלה: מקהלת "בת-קול" בניצוחה של ענת מורג

החזן הצבאי: סרן דניאל כל טוב

במאי: יהלי ברגמן

.....
19:35 עליית משמר הכבוד של חיילי צה"ל. (החיילים

חובשים את הכומתות)

19:40 המקהלה עולה לרקבת הטקס.

- 19:50 כריזה – **ששון**
לקראת פתיחתה של עצרת הזיכרון, הקהל מתבקש לשבת ולנתק את הטלפונים הניידים. הקהל מתבקש להימנע ממחיאות כפיים במהלך הטקס. חילי צה"ל וקציניו מתבקשים לחבוש כומתות.
- 19:55 נכנסים אורחי הכבוד ותופסים את מקומם.
- 20:00 התחלה

קרן פלס + מקהלה - היי שקטה

ששון:

... ההורים החליטו להכניסנו לבית היתומים בתקווה להציל את חיינו...

מאז שעות הבוקר ידענו, שזה יומנו האחרון במחיצתם... לא נותר זמן לרגעים שוברי לב ביחד, כי היה עליהם למצוא עבורנו מקום בו נוכל לשרוד...

הפרידה הסופית הייתה קצרה באופן ברוטאלי. כולנו ידענו את משמעותה, ולא אמרנו דבר זה לזה. דמעות ארבעתנו נתערבבו על פנינו, וגם לאחר שעזבו יכולתי לטעום את טעם המלח על שפתי. היה זה השריד המוחשי האחרון וזמן מה ניסיתי להבחין בין המלח של אמא וזה של אבא. מעולם לא ראיתיו בוכה וזה הרשים אותי מאוד.

האם כניסתי הרשמית לבית היתומים פירושה שהפכתי ליתום? נכון, הורי עזבו רק לפני כשעה וקרוב לוודאי שהם עדיין בחיים, אך זהו רק עניין של זמן...

שדות הזיכרון / שלמה ברזניץ

ששון:

בהתקדש יום הזיכרון לשואה ולגבורה נתייחד עם זכרם של
בני עמנו שנרצחו בידי הגרמנים ועוזריהם. הקהל יכבד
בְּקִימָה את הורדת דגל הלאום לְחֻצֵי התורן ואת קריאת
"יזכור".

צבא:

מחצצר + הורדת הדגל לחצי התורן.
כריזה: משמר הכבוד - דום! הכתף נשק! דגל נשק!
המשמר יעבור לנוח. עמוד נוח.

ששון

"יזכור" מפי אִיהַ בֶּן-נִפְתָּלִי, המנהלת הכללית של
"משואה".

צבא:

המשמר יעבור לדום, עמוד דום. המשמר יכתיף את נשקו,
הכתף שק.

איה בן-נפתלי: יזכור

ששון

הקהל מתבקש לשבת

צבא: המשמר עובר לנוח.

ששון

השיר "תחת זיו כוכבי שמיים", נכתב על ידי המשורר
האידי, אברהם סופקוב, בגטו וילנה שבליטא, והפך למעין
המנון אותו שרו היהודים בגטו:

תחת זיו כוכבי שמיים
שים עלי את כף ידך
כל מילה שלי, דמעה היא,
נא קבלנה אל חייך

מקהלה – תחת זיו כוכבי שמיים**ששון**

אני מתכבד להזמין את יושב ראש משואה, פרופ' יצחק
קשתי

נאום פרופ' קשתי

ששון

אני מתכבד להזמין את שר החינוך, חבר הכנסת נפתלי

בנט

נאום שר החינוך

קרן פלס - כשתגדל

ששון:

ב-11 בדצמבר 1941, כתבה אנה לֶבֶל מְבִלְגֵרד מכתב

לבעלה. זה היה הערב האחרון של אנה ובתה ג'ני

בְּבִיִּתֵן, שעות ספורות טרם התייצבותן לגירוש:

לוֹנִי יקירי,

טוב שאינך כאן, טוב שאינך מרגיש על עורך את ההשפלה

והאכזבה...

... אם תתאמת הבטחת הגרמנים, נגיע בקרוב לגטו,

נסתגל איכשהו ונתאקלם במקומנו החדש, ומיד אנסה

לחדש את הקשר בינינו וְלמסור לך את כתובתנו החדשה...

לוני יקירי, רחוקים או קרובים, אי-שם, בכל עת – תמיד

היינו ונהיה יחד; כי אם קושרים את האנשים רק רגעי אושר

– אין זה אושר אמיתי. נבנה שוב, לוני היקר שלי, כאן –

ולא בגטו – עתיד טוב ומאושר לאחר הנצח הקצר האכזרי
הזה, שחייב להסתיים.

נספר את כל מה שלא הצלחנו ושלא יכולנו לספר, או
שסיפרנו רק ברמזים. נזדקן יחד וניהנה עם ילדינו ונכדינו.
אני בטוחה שנגיע לזמן הזה; איני רוצה לחשוב שעתידנו
כבר מאחורינו...

בינתיים אני חותמת פה באהבה מעבר לגבולות הזמן
והמקום ובגעגועים נוראים,
שלך,
אנה

המקהלה - שיר אחד עם מילים שהופך לזמזום עד לסוף

הדלקת המשואות

צבא: מִיד עם סיום השיר - בזמן הזמזום - כניסת החיילות.

כל צמד חיילות שמלווה את מדליקי המשואות עוזב את
רחבת הטקס לאחר הדלקת המשואות.

ששון:

טקס הדלקת המשואות עומד השנה בסימן רגעי הפרידה
 אותם חוו הניצולים בימי השואה - מילדיהם, הוריהם,
 משפחתם וכל אהוביהם.
 מסיפוריהם של ששת מדליקי המשואות, אשר נאלצו
 להיפרד מיקיריהם, עולה האימה שאפפה את חייהם
 בתקופה האפלה הזו.

ששון:

את משואות הזיכרון יעלו ניצולי השואה בלניית נקדיהם
 וניניהם ומשמר כבוד של חיילי צה"ל.

צבא עמוד נוח.

ששון:

את המשואה הראשונה יעלה נתן וייס.

נתן, בן למשפחה בת אחד עשר (11) ילדים, היה כבן
 שלוש עשרה (13) כאשר נכבשה פולין.

בערב בו התקבלה הפקודה המורה לכל הגברים הצעירים להתייצב במטה הגסטאפו, שהה נתן עם משפחתו. בבית שררה אווירה כבדה. הוריו ישבו מכונסים בעצמם, נאנחים וממלמלים פרקי תהילים. אחיותיו ארזו למענו תרמיל גב, ואחיו בן האחת עשרה (11), הירש-לייב, נתן לו את האולר שלו.

בבוקר, מלווה בהוריו, התייצב במטה הגסטפו. חלק מהבחורים נשלחו בחזרה לביתם בעוד הוא נשלח למשאיות. בדרכן, עברו המשאיות ליד ביתו. הוא ראה את הוריו עומדים בחצר הבית אך הם לא זיהו אותו בין עשרות הגברים הצפופים במשאית.

נתן נשלח למחנה עבודה. ימים ספורים לאחר מכן, הוצאו להורג ביער הסמוך כל היהודים שנותרו בעיירה ובהם בני משפחתו.

נתן ברח ממחנה העבודה והגיע לגטו קרקוב. שרד כאסיר את מחנות פּלֶשׁוֹב וְאֶנְשׁוּיץ, הובל בצעדת המוות, וימים ספורים לפני תום המלחמה הצליח להימלט ממחנה ברגן בלזן.

ששון:

את המשואה השנייה תעלה עליזה טננבאום.

עליזה נולדה בווינה שבאוסטריה.

עם סיפוח אוסטריה לגרמניה, נאסר אביה וגורש לאנגליה.
עליזה ואימה נותרו לבדן.

ממקום מושבו באנגליה, הצליח האב לצרף את עליזה
למשלוח האחרון של ה"קינדרטרנספורט". היה זה מפעל
הצלה באמצעותו נשלחו לבריטניה כשניים עשר אלף
(12,000) ילדים מגרמניה ואוסטריה.

בְּעָרְבֵי המסע שהו עליזה ואימה לבדן בבית. האם ארזה
עבורה מזוודה קטנה. בתוכה שמה תמונה שלה ועליה
כתבה: "לילדה היקרה שלי ליזלוֹטָה, לזיכרון של אמא, 22
באוגוסט 1939". האם חיבקה את עליזה, וניסתה להכינה
לחיים ללא אם.

למחרת בבוקר נפרדו בתחנת הרכבת המרכזית בווינה.

מרבית ילדי הקינדרטרנספורט מצאו מקלטאצל משפחות יהודיות ולא יהודיות, אך עליזה, שלא נמצאה משפחה עברה, הועברה לבית ילדים בניו קאסל,

עם השחרור הגיע אל עליזה מברק המבשר שְאִימָה שרדה. המשפחה התאחדה ועלתה לישראל.

ששון:

את המשואה השלישית יעלה דוד טייכהולץ

כשפלו הגרמנים לפולין, שהו הוריו של דוד בן השלוש עשרה (13), בבית הבראה על גבול רומניה. עם הכיבוש נותק הקשר בין ההורים לבין ששת ילדיהם, והילדים נאלצו לשרוד לבדם.

אָחיו הבוגרים נלקחו לעבודות כפיה ודוד יצא לכפרים הסמוכים בחיפוש אחר מזון. יום אחד חזר לביתו וראה כי אזור מגורי היהודים שומם וכי הבתים נאטמו. שכניו הפולנים ספרו שיהודי העיירה רוכזו מחוץ לעיר.

דויד לקח ככרות לחם ויצא לחפש את אָחיו. כשהתקרב למקום האיסוף זיהה אותו מרחוק, אחיו הגדול יוסף, וסימן

לו בידו להימלט. משהמשיך דוד להתקרב, זרק לעברו יוסף
 אבן עטופה בנייר עליה כתב: "אני אדאג לאחים הקטנים,
 בָּרַח והישאר בחיים".

במשך ימים רבים שוטט דוד בחיפושים אחר אוכל וּמְקוֹם
 מסתור.

מקץ מספר שבועות נִתְּפָס ונשלח לעבודות כפייה, משם
 נמלט והגיע לגטו קרקוב. מהגטו הוּעֶבֶר דוד למחנה פלשוב
 ומשם לאושוויץ וּלְבִסּוֹף שוחרר ממחנה בוכנוולד.

ששון

את המשואה הרביעית תעלה לידיה אַבְרָהָמְסוֹן

לידיה גדלה בעיירה גְּלוֹבּוֹק בְּבֶלְרוּס.

עם הכיבוש, רוכזו כל יהודי האזור בגטו שהוקם בעיירה.
 יהודי גטו זה, נרצחו ביריות ונקברו בקברי אחים ביער
 הסמוך.

בשנת 1943 הופצץ הגטו על ידי בעלות הברית, ובתי העץ החלו לבעור.

היהודים שנותרו בגטו החלו לברוח, כשהגרמנים יורים בהם ללא הרף.

לידיה בת ה-7 ומשפחתה נסו בסמטאות כשהם מפלסים דרכם בין הגוויית. אביה ואחותה נורו ראשונים. אימה הסתובבה לאחור, הורתה ללידיה ולאחיה לשכב ונורתה אף היא. לידיה נותרה לשכב ליד גופת האם, מעמידה פני מת, עד שהשתרר שקט.

עם שחר, יצאה מהגטו ובתמימותה הלכה אל מקום העבודה של אביה, מחכה להורים שלא ישובו עוד. רק מקץ שעות רבות הפנימה את האמת, כי היא נותרה לבדה.

לידיה החלה לנדוד ביערות, עד שנאספה על ידי קבוצת פרטיזנים אוקראינים במחיצתם שרדה עד סוף המלחמה.

את המשואה החמישית תעלה אסתר (מוֹגְדִי) אונגר

מוגדי נולדה ב1928 בכפר קטן בהונגריה.

ב1944, עם כיבוש הונגריה, נצטוו יהודי העיירה לעבור לגטו, ואביה נלקח לעבודות כפיה. חודש בלבד לאחר מכן, החלו המשלוחים לאושוויץ.

מוגדי ומשפחתה, הצטופפו עם יהודי הגטו על רציפי הרכבת, בזמן שהאב בא להיפרד מהם. איש לא ידע, כי לא ישובו לראותו לעולם.

כשהגיעה הרכבת לאושוויץ, זורזו היהודים בצעקות ובמכות על ידי אנשי האס.אס.. ההמולה והאימה היו קשים מנשוא. אימה של מוֹגְדִי ביקשה ממנה שתלך לראות היכן נמצא הסבא שהועלה לקרון אחר. מוֹגְדִי בת ה17, ניסתה לחפש את סבה בתוך ההמון ללא הצלחה, ומשניסתה לחבור אל אימה ואחותה התברר לה לחרדתה כי הן נדחפו עם ההמון לעמדת המיון. האם והאחות נשלחו מיד לתאי הגזים. מוֹגְדִי נותרה לבדה.

מוֹגְדֵי שרדה את אושוויץ, את מחנות העבודה ואת צעדות המוות.

היא עלתה לישראל בשנת 1948 והייתה ממקימי היישוב ניר גלים. למוֹגְדֵי ארבעה ילדים, עשרה נכדים וארבעה עשר נינים.

ששון:

את המשואה השישית ידליק נתן דיאמנט

נתן יליד בלגיה, היה כבן אַרְבַּע כאשר החל גירוש יהודי בלגיה למחנות.

כשהחלו השילוחים פנו הוריו למחתרת הבלגית בבקשה למצוא מסתור למשפחה. אנשי המחתרת הציעו למסור את הבן הפעוט למשפחה נוצרית.

ביום מוסכם, לקחה אותו אמו לרכבת נוסעים. היא הושיבה אותו על אחד המושבים, אמרה לו שהיא כבר חוזרת, ונעלמה.

נתן הפעוט לא ידע, שהאישה שישבה לצידו לא הייתה אלא חברת המחותרת הבלגית, אונְדֶרָה גוֹלָן, אשר עליה הוטל להביאו למקום מקלט בביתם של לוּסִיאָן וגִינֶט בְרוּנִין (Lucien Brunin ו- Ginette).

בני הזוג בְרוּנִין טיפלו בנתן במסירות רבה. הם שיכנו אותו בחדר, הניחו לצד מיטתו תמונות של הוריו ואָחיו, ואמרו לו, שאם יתעורר בו פחד בלילה שיבוא לחדרם.

כשהשמועות על חיסול יהדות בלגיה גברו והלכו, פנתה אימו של נתן, שחיה אף היא במסתור, לאנשי המחותרת, וביקשה שיעזרו לה להיפרד מבנה. בפגישתה עם בני הזוג ברונין, הבטיחו לה המצילים שאם חלילה לא תשרוד, הם יאמצו את נתן לבנם באופן רשמי.

בזכות אומץ הלב של המשפחות שהסתירו אותם, שרדו נתן ומשפחתו. להדלקת המשואה מתלווה לנתן, דְמִיאָן בְרוּנִין, נכדם של בני הזוג שהצילו אותו בימי השואה, אשר הוכרו לימים כחסידי אומות עולם.

ששון:**שש משואות לזכר ששת המיליונים****ששון:**

הקהל יכבד בקימה את תפילת אל מלא רחמים ואת
 אמירת קדיש בציבור.

"אל מלא רחמים" מפי החזן הצבאי סרן דניאל כל-טוב.

צבא:

המשמר יעבור לדום. המשמר יכתיף את נשקו.

חזן: תפילת "אל מלא רחמים"**צבא:** המשמר עובר לנוח.**ששון:**

נאמר "קדיש בציבור" עם עו"ד עמוס האוזנר

צבא: המשמר עובר לדום.

קדיש – עו"ד עמוס האוזנר**צבא:** המשמר עובר לנוח.**ששון:**

הקהל מתבקש לשבת.

מקהלה – אפר ואבק**ששון:****מיומנה של אתי הילסום:**

הסבל באמת גדול, אבל למרות זאת, לעיתים קרובות אני הולכת בשעת הערב המאוחרת, כאשר היום שוקע מאחוריי עם עומקיו, אני הולכת בצעדים נחושים לאורך גדר התייל ואז זה פורץ ועולה מתוך ליבי שוב ושוב – אני לא יכולה לעצור זאת, זה עולה כפי שהוא, כוח בסיסי הטוען: החיים הם משהו נפלא וגדול. מאוחר יותר יהיה עלינו לבנות עולם חדש לגמרי, וכל עבירה נוספת וכל אכזריות נוספת המתרחשים כעת, נצטרך לעמת עם חתיכה נוספת של אהבה וטוב לב שעלינו לכבוש ולמצוא בתוך עצמנו.

ששון:

אני מתכבד להזמין את סגן הרמטכ"ל, האלוף יאיר גולן

נאום סגן הרמטכ"ל**קרן פלס – שיר ללא שם****ששון:**

את משואת התקומה יעלה אלוף במילואים דורון אלמוג,
יושב ראש "עלה נגב – נחלת ערן".

את משואת התקומה יעלה אלוף במילואים דורון אלמוג,
יושב ראש הכפר השיקומי "עלה נגב – נחלת ערן". המיזם
החברתי הקרוי על שם בנו ערן, מציע פתרונות שיקומיים
וטיפוליים לילדים ולמבוגרים עם מוגבלויות שכליות
והתפתחותיות.

דורון אלמוג, לשעבר אלוף פיקוד הדרום, מגדולי הלוחמים למען ביטחונה של מדינת ישראל, הוא מגדולי הלוחמים היום למען החוליה החלשה ביותר בחברה הישראלית.

"עלה נגב - נחלת ערן" היא שיר הלל לרוח האדם, הפתוחה לאחר, באשר הוא.

זהו הניצחון על תורת הגזע הנאצית, שהוציאה מהמחנה האנושי את הנכים, הלוקים בנפשם והמוגבלים.

רציחתם, בחסות תוכנית "האותנסיה" שנהגתה בלשכתו של היטלר, הייתה האות לראשית ההשמדה בגרמניה הנאצית. דורון אלמוג הוא מצפן מוסרי שמבקש לחנך לאהבת האדם ולקבלת האחר, ללא קשר למגבלותיו.

פעילותו של "עלה נגב - נחלת ערן", המבוססת על כבוד, עזרה, חמלה, ונחישות ביצירת עתיד וחיים טובים דווקא לחסרי הישע, היא המלמדת על חוסנה של החברה הישראלית.

דמותו של האלוף דורון אלמוג, היא סמל ומופת לאומץ ולמחויבות חברתית המוקדשת לקידום ערכיה של מדינת ישראל.

ששון:

צִרְתִּי לִי מַלְכוּת שָׁמַיִם
 בְּרִיקָה-
 לְזֵכֶר כָּל מַתִּי.

וְהֵם שׁוֹמְעִים אוֹתִי קוֹרָא בְּשִׁמּוֹ
 וּמְשִׁיבִים לִי בְּחֵיוֹן פָּנִים.

עֲצוּב בַּלְעֲדֵיהֶם בְּחִדְרֵיהֶם
 שָׁבַם הַשְּׂאִירוּ אֶת הַדִּי קוֹלָם.

אֲנִי נוֹתֵן לָהֶם חַיִּים-
 לְכָל מַתִּי.

וְהֵם חַיִּים אוֹתָם שְׁנִית
 וְגַם לְנֶצַח.

אֲבָל עֲצוּב בַּלְעֲדֵיהֶם בְּחִדְרֵיהֶם.

מלכות שמים/ אברהם חלפי

מקהלה – ימים לבנים

בד בבד עם השיר החיילות ומשמר הכבוד נכנסים לרחבת
הטקס.

ששון:

התקווה (+ וי.טי.אר.)

צבא: המשמר ידגל את נשקו. דגל שק.

מקהלה: התקווה

צבא: המשמר יכתיף את נשקו. הכתף שק.

ששון:

תָּמָה עֲצֵרֶת הַזִּיכְרוֹן לְשׂוֹאֵה וְלַגְבוּרָה תִּשַׁע"ו.
הקהל מתבקש להמתין עד צאת אורחי הכבוד מרחבת
הטקס.

(על רקע שירה חרישית של המקהלה)

ששון:

צאתכם לשלום!

נאום ליום השואה

ניצולים יקרים, שר החינוך מר נפתלי בנט, אלוף במיל' דורון אלמוג, יו"ר משואה פרופ' יצחק קשתי, מכובדיי כולכם.

באפריל 2015 ביקרתי את מפקדת צבא ארה"ב באירופה. בדרכי משדה התעופה של פרנקפורט, שם נחתי, לשטוטגרט - משכנה של המפקדה, עברתי בכפר קטן ששמו גאו קניגס הופן, כפר בו נולדה סבתי, ובו אבי גדל בילדותו. זהו כפר ייחודי, ובו מוזיאון לקהילה היהודית העתיקה של הכפר. נכנסתי לבית הכנסת של הכפר, כיום משכנו של המוזיאון, ומולי תמונה, ובתמונה בני משפחתי שנספו בשואה. התרגשתי מאוד, וסיירתי במוזיאון שעה ארוכה. ביציאה נתבקשתי לכתוב דבר מה בספר האורחים, וכך עשיתי פעמיים: בפעם הראשונה כתבתי בדף משלי, ובפעם השנייה הוספתי על דבריו של אבי, עליו השלום, שביקר במוזיאון זה בשנת 2001. ברצוני להקריא לכם את הדברים שכתבתי לאבי. "אבי היקר! בחלוף 14 שנים נוספות באתי לכאן כסגן הרמטכ"ל של צה"ל לכבד את זכרך וזכר כל בני משפחתנו, שנרצחו באכזריות נוראה על-ידי הנאצים ועוזריהם. אני יודע כד כמה עסקת כל חיך בבנייה וביצירה, ומעולם לא נתת לרגשי נקם לעוורך. באהבה ובהערכה עצומה", וחתמתי את שמי. ועם מסר זה, של בנייה ויצירה, באתי וכתבתי את הדברים הבאים.

השואה, בעיניי, חייבת להביא אותנו להרהורים עמוקים בדבר טיבו של האדם, גם כשאדם זה הוא אנו עצמנו; היא צריכה להביא אותנו להרהורים מעמיקים בדבר אחריותה של מנהיגות, ובדבר איכותה של חברה, והיא חייבת להוביל אותנו לחשיבה יסודית, על איך אנו - כאן ועכשיו - נוהגים בגר, ביתום ובאלמנה, ובאלו שדומים להם. השואה חייבת להוביל אותנו לחשיבה אודות חיינו הציבוריים, ועוד יותר מכך, היא חייבת להוביל את כל מי שיכול - ולא רק את מי שרצה - לשאת באחריות ציבורית. כי אם יש משהו שמפחיד אותי בזיכרון השואה, הוא זיהוי תהליכים מעוררי חלחלה שהתרחשו באירופה בכלל, ובגרמניה בפרט, אז לפני 70, 80 ו-90 שנה, ומציאת עדות להם כאן בקרבנו, היום, ב-2016.

הרי אין יותר קל ופשוט מלשנא את הזר. אין יותר קל ופשוט מלעורר חרדות ומלהלך אימים. אין יותר קל ופשוט מהתבהמות, התקרנפות והתחסדות.

ביום השואה ראוי לדון ביכולתנו שלנו לעקור מקרבנו ניצנים של חוסר סובלנות, ניצנים של אלימות, ניצנים של הרס עצמי בדרך ההתדרדרות המוסרית. למעשה, יום השואה הוא הזדמנות לחשבון נפש. אם יום הכיפורים הוא יום חשבון הנפש הפרטי, אז ראוי ואף הכרחי, שיום השואה יהיה, גם, יום חשבון הנפש הלאומי, ובחשבון הנפש הלאומי אנו חייבים לכלול תופעות עוכרות שלוה. לפני מספר שבועות עלה לדיון הציבורי עניין טוהר הנשק, וברצוני לומר מספר מילים בסוגיה זו.

חריגות בשימוש בנשק, ופגיעה בטוהר הנשק, אירעו בתולדות צה"ל מאז היווסדו. גאוותו של צה"ל מאז ומעולם נסובה סביב יכולתנו לתחקר אירועים קשים, ללא משוא פנים, לתחקר התנהלות בעייתית באומץ, וליטול אחריות מלאה על הטוב, אך גם על הרע ועל הפסול. לא הצטדקנו. לא כיסינו. לא טייחנו, לא קרצנו עין. לא פלבלנו עיננו למרום, ולא תירצנו. דרכנו הייתה ותהיה דרך האמת והנשיאה באחריות, גם אם האמת קשה והאחריות כבדה. אנו מאמינים מאוד בצדקת דרכנו - אך לא כל דבר שאנו עושים צודק. אנו בוטחים ברמתו המוסרית של צה"ל כארגון, אך איננו מתעלמים מחריגות של פרטים. אנו דורשים מחיילינו בדיוק את מה שאנו דורשים מעצמנו, ועומדים על כך, שדוגמה אישית תהיה טבע שני לכל מפקד.

ביום השואה, עת אנו מתייחדים וזוכרים את ששת המיליונים מבני עמנו שנטבחו על אדמת אירופה, חובה עלינו לזכור את ששת המיליונים ועוד חצי מיליון, החיים כאן, ולשאול עצמנו מהי תכלית חזרתנו לארצנו, מה נכון לקדש ומה לא, מה נכון להעלות על נס ומה לא, ובעיקר - איך עלינו לממש יעודנו כאור לגויים וכחברת מופת. רק סוג כזה של זיכרון יש בכוחו להוות מצבה חיה ונושמת לבני עמנו, מצבה ראויה, מצבת אמת. אמר הנביא ישעיהו: "חי, חי הוא יודך" - נדע אנו לחיות חיים ראויים בשם

זיכרון הקורבנות ולמען דורות שעוד יבואו. ונודה על הטוב בו זכינו, ונזכה לשומרו, ונלחם עד כלות,
אם נדרש, כנגד כל צורר ואויב, ועל זכותנו לבנות, ועל חובתנו לדבוק בטוב.